CHOLG'U ASBOBIDA TOVUSH HOSIL QILISH PRINTSIPLARI

Ruziyev D
Yu. O'zbekiston Respublikasi Buxoro davlat universiteti "Musiqa ijrochiligi va madaniyat" kafedsrasi professori

Annotatsiya: *Maqolada cholg'u asbobida chalish texnologiyasining har bir elementini taqdim etish va barmoqlarning o'zini o'zi joylashtirish vazifalarni muvaffaqiyatli hal qilish, torlarni tanlash va tovush hosil qilish uchin barmoqlarni pardalarga to'g'ri bosish usullari yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *Pozitsiya, ovoz hosil qilish printsiplari, ijro texnikalari, hujum, ovozlarni ajratish.*

Аннотация: *Статья посвящена изложению каждого элемента техники игры на музыкальном инструменте и способам успешного решения задач самостоятельной постановки пальцев, подбора струн и нажатия пальцами на лады для создания звука.*

Ключевые слова: *Позиция, принципы голосообразования, техника исполнения, атака, разделение голосов.*

Annotation: *The article is devoted to the presentation of each element of the technique of playing a musical instrument and how to successfully solve the problems of self-setting fingers, selecting strings and pressing fingers on the frets to create sound.*

Key words: *Position, principles of voice formation, performance technique, attack, division of voices.*

Cholg'u asbobining sadosi uning torlarining ovozidir. O'ziga xos tembrga ega bo'lgan torlarning har biri o'zining turli registrlarida turli xil nyuanslariga ega. Shaxsiy didga emas, balki umumiy musiqiy asoslangan bir qator ijro naqsh(bezak)lari mavjud. Naqshlarni go'zal chiqishi sozandaning barmoqlarni cholg'u pardalariga to'g'ri bosishi va almashtirishga bog'liq. Torlarni tanlash va barmoqlarni pardalarga bosish ohangning xarakteriga va kerakli nyuanslarga mos kelishi kerak.

Puboblar, dutor, g'ijjak cholg'ulardagi pardaga barmoq bosimining oddiy kuchayishi tufayli emas, balki mizrob, kamon, qo'l barmoqlari va tor o'rtasidagi optimal aloqa tufayli kuchli tovush chiqarish kontseptsiyasi katta qiziqish uyg'otadi. Masalan, g'ijjakda barmoqlar uchi bilan kamonga tegish va uni harakatga keltirishda diqqat-e'tiborni ifodali ushlash hissiyotiga qaratgnan holda, ishqalanish kuchini me'yorida amalga oshirib borish kerak.

Cholg'u asbobida sadolnadigan har bir tovush, hatto eng yumshoq, kuchsiz pianino (p) tovushi ham – o'ziga xos mazmun-mohiyatga ega bo'lishi kerak. Bu nozik ipga o'xshaydi, uning atrofida turli xil rang-baranglikdagi o'zak hosil bo'ladi. Shuning uchun, dastlab ma'lum, bir tekis va juda o'tkir, aniq ovozga erishishish kerak. Ushbu maqsadlar uchun, cholg'u asbobi bilan ijodiy munosobatni to'g'ri shakllantirib borish muhimdir.

Sozandalar chap qo'lning barmoqlari (chang, doyra, nayda har ikkala qo'l) qachon havoda va qachon qaysi pardaga "qo'nishi"ni har doim aniq bilishlari kerak. Buning uchun esa barmoq guruhlari to'planishi, juda aniq pardaga tushishga, ma'lum bir intonatsiyaga ega bo'lishi lozim. Bu intonatsiyaning barqarorligini kafolatlaydigan havodagi barmoqlarning to'g'ri pozitsiyasidir. Barmoqning tushish burchagi o'zgargan paytlarga alohida e'tibor berilishi kerak. Misol uchun, barmoqlar pardaga bosishda o'z burchagini yuqoridan pastgacha o'zgartiradi. Bu holat bir pardadan boshqa pardaga o'tishda barmoqni pardadan ko'targanda sodir bo'lishi kerak. Umuman olganda, barmoqlarni havoga (pardadan) ko'tarishga nisbatan uni pardaga bosishga ko'proq e'tibor berish kerak. Ko'tarailayotganda barmoqning bo'shashish momentini muayan holatga olib kelish kerak.

Muhim omillardan biri bu, artikulyatsiya. Garchi bu atama nutq organlarining ishi bilan bog'liq bo'lsada, lekin cholg'u musiqasida ham o'ziga xos ahamiyatga ega. Ya'ni artikulyatsiya, bu cholg'udagi tovushlar ketma-ketligini ijro etish usuli bo'lib, u birlashish, qo'shilib ketish yoki qismlarga bo'linish bilan belgilanadi. Birlashish va bo'linish darajalarining shkalasi legatissimodan stakatsimogacha cho'ziladi. Cholg'u ijrochiligi maktabida artikulyatsiya mizrob, kamon va torning ishlashi bilan bog'liq. Musiqiy artikulyatsiya vaqtinchalik akustik jarayonlarning uchta asosiy shakli - tovushning hujumi, ko'lami va kengayishi bilan belgilanadi. Hujum nozik talaffuzdan juda aniq talaffuzgacha. Har bir ohangning tugallanishi tabiatiga va shunga mos ravishda bir notadan ikkinchisiga o'tishga alohida ahamiyat beriladi. Musiqiy iborani tashkil etuvchi tovushlarning talaffuzi chalivchi vositalarni ta'sir qilishning o'ziga xos usuli bilan bog'liq. Bu yerda quyidagi texnikalar qo'llaniladi:

1. Torlarning silliq almashuvi bilan qo'shni ohanglarning kirib kelishi.
2. Qo`shni ohanglarning bir torda silliq bog`lanishi.
3. Hujum bilan qo'shni ohanglarni ajratish.
4. Tovushlarning zaiflashishi, chalish vositalari (kamon, mizrob, tayoqchalar) bilan doimiy aloqada bo'lib qoladi.
5. Ovozlarni ajratishni pauzalar bajaradi, chalish vositalari esa tor bilan aloqani saqlaydi.
6. Tovushlarni pauza bilan ajratish, chalish vositalari torni tark etadi.

Ma'lumki, plektr hamda kamonli cholg'ularda chalishning dastlabki bosqichlarida pozitsiyalarni o'zgartirish texnikasini o'zlashtirish sozandaga mushaklarning haddan tashqari kuchlanishidan, chap qo'lning dastadagi statik holatidan xalos bo'lishga yordam beradi. Ruboblar, dutorlar, g'ijjakda qo'l holatlarini o'zgartirganda, ayniqsa, murakkabroq holatlarga o'tishda, chap qo'l dasta bo'ylab (changda har ikkala qo'l) katta harakatlar qiladi. Dasta atrofida harakatlanishning asosiy vositasi sirpanish bo'ladi, albatta. Ohang ritmini buzmasdan qo'lni tez harakatlantirish qobiliyati barmoqlarda ravonlikni rivojlantirishdan kam bo'lmasligi kerak.

Bularning barchasi o'zaro hamkorlikda chap qo'l texnikasining asosini tashkil qiladi. Asar ijrosini o'rganishda pozitsiyalarni asta-sekin o'zlashtirish va mustahkamlab borish lozim.

Masalan, talaba I pozitsiyada asarni kichik bir qismini o'zlashtirgandan so'ng, uni xuddi shu torda bajarishni taklif qilish mumkin, lekin dastlabki applikaturani II holatida ushlab turish kerak.

Bunday mashqlar asar ijrosini o'rganishning dastlabki bosqichining ko'plab qismlariga xizmat qilishi mumkin, ular har qanday intervalgacha ko'chirilishi nafaqat bir xil torda, balki boshqa torlarda ham bajarilishi mumkin. Nazariy ma'lumotlarni o'zlashtirib, ijro ko'nikmalarini mustahkamlangaligidan keyin repertuarga ochiq tor orqali pozitsiyalarni o'zgartirish bilan asarlarni va mashqlarni kiritish tavsiya etiladi.

Asar ijrosining dastlabki bosqichida talaba, qoida tariqasida, ishni o'zlashtirish jarayonini soddalashtiradigan va yengillashtiradigan tayyor barmoqdan foydalanadi. Notalarda applikaturaning tayyor variantni taklif qilinmagan hollarda, o'qituvchi bu bo'shliqni to'ldirishi kerak. Bu usul ko'pincha barmoq bilan bog'liq "qaramlik", beparvolik va hatto beqarorlikka olib keladi. Ushbu holatning oldini olish uchun, erta bosqichda, o'quvchini barmoqlarni to’g’ri ishlata bilish ijodiga o'rgatish, unga chalish texnologiyasining har bir elementini taqdim etish va barmoqlarning o'zini o'zi joylashtirish uchun vazifalarni taklif qilish kerak. Bunday ishlar talabalarga taklif qilingan vazifalarni muvaffaqiyatli hal qilishga undaydi.

Shunday qilib, o'quvchini cholg’u asbobida chalish pozitsiyalari bilan erta tanishtirish yosh sozandaning kompleks tarbiyalashning juda samarali usuli hisoblanadi.

Pozitsiyalarni o'zgartirish texnikasini o'zlashtirish uchun mashg'ulotlarning dastlabki bosqichida mashqlar ijro etish ideal variantlardan biridir. Bular chap qo'lning pardalar (dasta) bo'ylab erkin harakatlari, alohida barmoqlarni torlar bo'ylab harakati, ma'lum bir to'siqda mahkamlanib qolmaslik uchun ayniqsa, foydali.

Ijroning tez sur'ati barcha mumkin bo'lgan to'siqlarni bartaraf etishga imkon beruvchi eng qulay barmoqlarni o'z ichiga oladi. Cholg’ular repertuarida tez-tez uchraydigan gammaga o'xshash ketma-ketliklar ham eng qulay, oqilona barmoqlarni talab qiladi.

Gamma va gammaga o'xshash tuzilmalarni ijro etishda barmoqlarni ishlatishda ma'lum bir o'ziga xoslik mavjud, bu: temp, ritmik naqsh va zarblar kabi omillarga bog'liq. Pozitsiyani o'zgartirish texnikasini ishlab chiqish uchun ajoyib material kundalik ishda gammalardan foydalanish hisoblanadi. Bundan tashqari, gammalarda barmoqlarni ishlatish variantlari boshqacha bo'lishi mumkin.

Yetakchi, tajribali cholg’uchi sozandalarning applikatura holatlarini cholg’u ijrosida qo’llash tajribasiga asoslanib aytish mumkinki, bir tordan boshqa torga o’tishda noqulay yoki xato shtrix (zarb)ni oldini olish uchun barmoqlarning asosiy usullarini va pozitsiyalarini o'zgartirish qoidalarini ajratib ko'rsatish mumkin. Tordan torga o'tish faqat tovushlarni aniq ijro etgandan keyin amalga oshiriladi. Ushbu o'tishni eshitilmaydigan tarzda amalga oshirish maqsadga muvofiqdir. Buning uchun pozitsiyani o'zgartirishdan oldin, barmoqning torga bosimini bo'shatish va unga ozgina tegib, bilak va qo'lni yangi joyga ko'chirish kerak.

Plektr va kamonda chalinadiga cholg’ularda yuqoriroq holatga o’tish chog’ida qo’l cholg’u dastasiga qarab bir oz egilib, so’ng harakat davomida to’g‘rilanib, kerakli holatga

qarab yuqoriga otishni amalga oshiradi. Yuqori holatdan pastroq holatga o’tganda qo’l boshqa tomonga, ya’ni dastaga bir oz egiladi, shundan so’ng qo’l to’g’rilab pastga qarab tashlanadi.

Har qanday o'tish holati, dasta bo'ylab har qanday harakat ham tirsakning ma'lum bir ishini, uning pozitsiyasini plastik o'zgartirishni talab qiladi. Qoida tariqasida, tirsak harakati oldindan bo'lishi kerak. Tirsakning silliq harakati qo'l va barmoqlarning bir pozitsiyadan ikkinchisiga moslashuvchan o'tishini ta'minlaydi. Har qanday o'tishdan oldin, ijrochining qo'li va barmoqlari o'tish joyiga to'g'ri keladi, barmoqlar esa yaqinroq joyga to'planadi. Bunday tayyorgarlik harakatlari o'tishlarning yengilligiga, melodik moslashuvchanligiga yordam beradi.

Cholg’u ijrosida pozitsiya o'zgarishining bir necha turlari mavjud. Texnik muammolardan tashqari, musiqiy kompozitsiyani ijro etishda har qanday nuanslarni ta'kidlashga, ma'lum bir badiiy tasvirni yaratishga yordam beradigan ifodalilik vositasi sifatida barmoqlarning imkoniyatlarini ko'rib chiqish kerak.

Shu nuqtai nazardan, barmoqlarni tanlashga ta'sir qiluvchi quyidagi omillarni ta'kidlash mumkin:

1. musiqa asarining uslubi, o’ziga xosligi;
2. cholg'uning konstruktiv xususiyatlari, ya'ni - har bir tor va uning registrlari tovushining tembr va dinamik xususiyatlari;
3. musiqa asarining individual talqini.

Ko'pincha "barmoqni ifodalash" atamasi qo'llaniladi, uning ma'nosi ibora davomida pozitsion barmoqlardan foydalanishga (bir torda chalish), yanada uyg'unlik uchun sabab bo'ladi. Bunday holda, ko'pincha oddiy variatni murakkabroq bilan almashtirish kerak bo'ladi. Bu yerda asosiy mezon - musiqiy intonatsiyaning ifodali talaffuzidir.

Badiiy nuqtai nazardan, barmoq texnikasi turli ifoda vositalari: artikulyatsiya, dinamik, tembrga bog’liq. Barmoqlar varianti boshqacha bo'lishi mumkin, masalan, zarb (shtrix)larni o'zgartirganda: legato bitta torda chalishni talab qiladi, staccato torni erkin tanlash imkonini berishi mumkin.

Ikki (qo’sh) notani ijro applikaturasi alohida ahamiyatga ega. Qoida tariqasida aytish joiz, cholg’uda chalishni o'qitishning boshlang'ich bosqichida qo'sh notalar ishlatilmaydi, bu ko'p jihatdan barmoq tabiatining paydo bo'lgan qiyinchiliklari va tovush ishlab chiqarish sifati muammolari bilan oqlanadi. Biroq, keyinchalik sozanda repertuarida qo'sh notalar va akkordlardan foydalanishning nafaqat imkoniyatini, balki maqsadga muvofiqligini ishonchli tarzda ko'rsatadi, chunki: turli darajadagi texnik murakkablikdagi badiiy materiallardan foydalanish imkoniyati sezilarli darajada kengaytiriladi. Ikki (qo’sh) nota ijrosi jarayonida barmoqlarni qo'llashning ba'zi qoidalariga ham rioya qilish kerak: Qo'sh notalar ijrosi applikaturasida, qo'shni intervallar orasida barmoqni tordan torga ko’chirish (siljitish) maqsadga muvofiq emas. Intervallarni ulashda ko'proq moslashuvchanlikka erishish uchun tor bo'ylab bir barmoqni siljitishdan foydalanish mumkin.

ADABIYOTLAR:

1. Рузиев Д. Ю. Оркестр как средство музыкально-эстетического воспитания учащихся //Academy. – 2020. – №. 11 (62). – С. 50-53.

2. Рузиев Д. Ю. Проектирование процесса обучения музыкальным произведениям в ансамбле //Наука, техника и образование. – 2021. – №. 2-1 (77). – С. 58-61.

3. Ro'ziyev D.Yu. Musiqiy ijrochilik mahorati. Pedagogik mahorat. 6-son, 2019. 260-263-b.

4. Ro'ziyev D.Yu. Ansambl ijrochilarida obrazli musiqiy tafakkurni shakllantirish. Ilmiy-nazariy va metodik jurnal: "Pedagogik mahorat" MS.,2021-yil. 11-15-b.

5. Ro'ziyev D.Yu. Milliy sozlarning tarixiy taraqqiyoti va ta'lim-tarbiyadagi roli. Ilmiy-nazariy va metodik jurnal: "Pedagogik mahorat" №1. 2021-yil. 219-226-b.

6. Рузиев Д.Ю. Некоторые психологические особенности развития игры на инструменте и подпевания //Академия. - 2020. - № 3 (54).

7. D.Yu. Ruziev.Ways Of Working ON Musical Compositions. The American Journal of Social Science and Educasion Innovations 3 (01),436- 440, 2021

8. Ruziyev D. Yu. Orkestr ijrosi uchun asarlar tanlash va ularni o'rgatish jarayonlarini loyihalash. Ijodkor o'qituvchi jurnali 5 sentyabr / 2022 yil / 21 – son. bet. 24-28.

9. Ruziev D.Yu. Ways Of Working On Musical Compositions. The American Journal of Social Science and Education Innovations №1 Том 3 2021

10. Ruziev D.Yu. The role of the conductor in orchestral performance. Web of Scientist: International Scientific Research Journal 24.02.2021

11. Ruziev D.Yu. Проектирование процесса обучения музыкальным произведениям в ансамбле. Наука, техника и образование 2-1 (77) 2021

12. Ruziev D.Yu. Musical and aesthetic education of the student collective musicalaesthetic education student's team. International Journal on Integrated Education. 01.02.2021

13. Норова Ш. У. РОЛЬ ВНЕШКОЛЬНОГО МУЗЫКАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ФОРМИРОВАНИИ МУЗЫКАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ МОЛОДЕЖИ //IJODKOR O'QITUVCHI. – 2022. – Т. 2. – №. 21. – С. 10-15.

14. Норова Ш. У. Роль народной музыки в духовно-нравственном образовании студентов //Science and Education. – 2022. – Т. 3. – №. 1. – С. 855-859.

15. Кушаев И. А. Педагогико-методические условия изучения традиционного музыкального наследия в образовании //Science and Education. – 2022. – Т. 3. – №. 1. – С. 893-898.

16. Mirshayev U. M., Mirshayeva D. A. Formation, History and Stages of Development of Bukhara Maqom Art //EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION. – 2022. – Т. 2. – №. 2. – С. 429-433.

17. Миршаев Улугбек Музаффарович. "МЕХАНИЗМЫ ФОРМИРОВАНИЯ МУЗЫКАЛЬНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ КОЛЬНИКОВ В СЕМЬЕ" Наука, техника и образование, no. 2-1 (77), 2021, pp. 77-80.

18. Tukhtasin Rajabov Ibodovich.PRACTICAL SITUATION OF TEACHING UZBEK MUSICAL FOLKLORE IN THE CONTINUOUS EDUCATION SYSTEM.International Journal of Early Childhood Special Education (INT-JECSE) DOI:10.9756/INTJECSE/V14I6.77 ISSN: 1308-5581 Vol 14, Issue 06 2022. Str.708-716

19. Tukhtasin Ibodovich Rajabov.The Mechanism of Teaching Uzbek Musical Folklore.Volume-1 |Issue-1 Available online @https://procedia.online/index.php/philosophy//Procedia of Philosophical and Pedagogical Sciences ISSN 2795-546XVolume – 1 | Issue – 1 | August – 2022 Procedia

20. Ramazanova O. K., qizi Mustaqimova G. G. Formation and Development of National Musical Traditions //EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION. – 2022. – Т. 2. – №. 1. – С. 336-339.

21. Каримов О. И., Шарипова С. Ш. К. Место искусства музыки в формировании идеальной личности человека в дошкольном заведении //Science and Education. – 2022. – Т. 3. – №. 1. – С. 692-698.

22. Ходжаев Р. Р., Каримов О. И. Подготовка будущих учителья музыки. Тренировка на скрипке для рефлексации мышц //Science and Education. – 2022. – Т. 3. – №. 2. – С. 1419-1423.

23. NURULLAYEV F. СОДЕРЖАНИЕ ОБУЧЕНИЯ БУХАРСКИМ НАРОДНЫМ ПЕСНЯМ В МУЗЫКАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2022. – Т. 22. – №. 22.

24. NURULLAYEV F. Моделирования педагогических с музыкальным уклоном действие объектов через математический аппарат в педагогике //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2022. – Т. 20. – №. 20.

25. Ramazanova O. K., Shukurov M. HISTORICAL DEVELOPMENT OF STATUS //Web of Scientist: International Scientific Research Journal. – 2022. – Т. 3. – №. 02. – С. 447-452.

26. Rajabov A. The development of music and instrumental performance in Central Asia //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2021. – Т. 3. – №. 3.

27. Axtamov I. Maktab musiqa madaniyati darslarida maqom namunalarini o'rgatishni metodik takomillashtirish tajribalaridan //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2022. – Т. 21. – №. 21.

28. Мадримов Б. Х. ҚАДИМГИ ДАВР ФОЛЬКЛОРИНИНГ ЁШЛАР ТАРБИЯСИДАГИ АҲАМИЯТИ //ZAMONAVIY TA’LIM: MUAMMO VA YECHIMLARI. – 2022. – Т. 1. – С. 192-195.

29. Мадримов Б. Х. Ўқувчиларни Мусиқа Саводхонлигини Ошириш Имкониятлари //IJTIMOIY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI. – 2022. – Т. 2. – №. 1. – С. 12-16.

30. Ибодов У. Р. Способы обучения музыкальной грамоте на уроках музыкальной культуры //Наука, техника и образование. – 2021. – №. 2-1 (77). – С. 65-68.

31. Ибодов У. Р. МУЗЫКАЛЬНЫЕ ФОРМЫ НА ОСНОВЕ ИНДИВИДУАЛЬНОЙ МОДЕЛИ КОМПОЗИЦИИ //Scientific progress. – 2021. – Т. 2. – №. 4. – С. 236-241.

32. Хасанов Х. Р., Яхяева Ш. Ш. МЕТОДИКА ОРГАНИЗАЦИИ «ГРУППОВОГО ПЕНИЯ» В ПРЕПОДАВАНИИ «МУЗЫКАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ» В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛАХ //Science and innovation. – 2022. – Т. 1. – №. B2. – С. 165-168.

33. Хасанов Х. Р. НЕОПРЕДЕЛЕННЫЕ ФОРМЫ В МУЗЫКЕ //Scientific progress. – 2021. – Т. 2. – №. 4. – С. 751-756.

34. Умурова М. Ё. THE IMPORTANCE OF USING PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN SPECIAL EDUCATIONAL SCHOOLS //Вестник науки и образования. – 2020. – №. 22-2. – С. 24-26.

35. Мухамедов Т. Д. ФАКТОРЫ НРАВСТВЕННО-ЭСТЕТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ ХОРОВОГО ИСКУССТВА //Наука, техника и образование. – 2021. – №. 2-1 (77). – С. 81-83.

36. Мухамедов Т. Д. Способы и средства развития музыкальных способностей учащихся на уроках музыки //Проблемы науки. – 2021. – Т. 43.